

2.3. Handschriften, archieven en brieven

Beknopte geschiedenis van de domeincollectie

Al sinds haar stichting verzamelt de Universiteit Leiden naast gedrukte werken ook handschriften. Onuitgegeven middeleeuwse handschriften werden in Leiden en elders gebruikt bij de bestudering van klassieke teksten, antieke oudheid en de bijbel. Tevens hadden geleerden grote belangstelling voor wetenschappelijke correspondentie en aantekeningen van collega's waarin deze oude bronnen en andere onderwerpen geanalyseerd en toegelicht worden. Daarom heeft de Leidse universiteitsbibliotheek altijd geïnvesteerd in de verwerving van handschriften, zowel van middeleeuwse codices als van moderne manuscripten, epistolaria en archivalia. De Westerse handschriften omvatten boeken en documenten geschreven in Latijns schrift, Grieks schrift of Cyrillisch schrift. De handschriften in niet-westerse schriftsoorten worden beheerd als onderdeel van de Oosterse collecties.

In de loop van vier eeuwen is een internationaal vermaarde verzameling ontstaan. Aanvankelijk lag bij de verwerving het accent vooral op Latijnse manuscripten. In dat verband geldt de bibliotheek van Isaac Vossius — aangekocht in 1690 — als de belangrijkste aanwinst uit de geschiedenis van de bibliotheek; zij omvat niet alleen ca. 4.000 drukken maar ook meer dan 700 handschriften en zo'n 200 geannoteerde drukken. In de negentiende eeuw werd het aantal Nederlandstalige handschriften sterk uitgebreid toen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in 1876 haar bibliotheek als langdurig bruikleen deponeerde. In het begin van de twintigste eeuw zijn de oude archieven van de Leidse universiteit naar de bibliotheek overgebracht, waar ze sindsdien in samenhang met de Westerse handschriften worden beheerd.

In 1862 kregen de Westerse handschriften in de Universiteitsbibliotheek Leiden een eigen inzageruimte, in 1866 een eigen conservator, in 1917 ook een afzonderlijk magazijn. Sinds de verhuizing van de Universiteitsbibliotheek in 1983, van het Rapenburg naar de Witte Singel werden een gemeenschappelijke kluis en een Leeszaal voor de Westerse bijzondere collecties (de *Dousa*-zaal) in gebruik genomen. Sinds 2005 beschikt de UB over een gezamenlijke Leeszaal Bijzondere Collecties.

Actuele omvang

Collectieoverzicht Domein Handschriften, archieven en brieven	meters	nummers
<i>Vanuit de Universiteit Leiden gedeponeerde archieven</i>		
Archieven Universiteit Leiden: Curatoren, 1574-1815	36	780
Archieven Universiteit Leiden: Curatoren, 1815-1877	30,5	610
Archieven Universiteit Leiden: Curatoren, 1878-1953	80	2244
Archieven Universiteit Leiden: Curatoren, 1952-1989	135	4768
Archieven Universiteit Leiden: Faculteiten, 1815-1984	26	573
Archieven Universiteit Leiden: Rector Magnificus en de Senaat, 1875-1972	18,5	262
Archieven Universiteit Leiden: Senaat en Faculteiten, 1575-1877	25	603
Archieven Universiteit Leiden: Studenteninschrijvingen, 1877-1977 (1987)	44,5	577
Archieven Universiteit Leiden: Nauw verbonden instellingen, 1828-1994	16	
Archieven Universiteit Leiden: Universiteitsbibliotheek, 1595-1869 (1974)	40	600
Collectie Legatum Stolpianum, 1753-2001	4	461
Collectie Academisch Historisch Museum, 1592-1969	8	

<i>Langdurige bruiklenen</i>		
Collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: Archief	30	1000
Collectie Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: Handschriften	175	2400 items
Collectie Bibliothèque Wallonne: Archieven en handschriften	104	
Collectie Remonstrants Seminarie	2,5	220
Collectie Bibliotheca Thysiana: Archief	15	
Bibliotheca Neerlandica Manuscripta	30	
<i>Handschriften, archieven en brieven van de Universiteitsbibliotheek</i>		
Collectie Willem Matthias d'Ablaing (1851-1889)	2,3	45
Collectie Johannes in de Betouw (1732-1820)	0,5	4
Collectie De Erven F. Bohn N.V. (uitgeversarchief)	35	
Collectie Bohn Stafleu Van Loghum (uitgeversarchief)	6,5	
Collectie G.J.P.J. Bolland (1854-1922)	8	
Collectie Bibliotheca Publica Graeca	9	150
Collectie Bibliotheca Publica Latina	400	4000 items
Collectie Petrus Burman (1713-1778)	5,5	60
Collectie Petrus Cunaeus (1586-1638)	2,5	21
Collectie Abraham Gronovius (1695-1775)	7	150
Collectie Tiberius Hemsterhuis (1685-1766)	1	36
Collectie Christiaan Huygens, Christiaan (1629-1695)	9	52
Collectie Johan Huizinga, Johan (1872-1945)	12	127
Collectie Radoslav Kinský (1582-1660)	2	49
Collectie libri annotati	125	2000
Collectie Justus Lipsius (1547-1606)	5	60
Collectie Familie Luzac, 1753-1866	1,5	39
Collectie Prosper Marchand (1678-1756)	7	77
Collectie Eduard Maurits Meijers (1880-1954)	4	61
Collectie Taco Hayo Milo (1906-1960)	18	
Collectie Kornelis Heiko Miskotte (1894-1976)	15	631
Collectie Jan Hendrik Oort (1900-1992)	14	362
Collectie Franciscus van Oudendorp (1696-1761)	2	36
Collectie Gerardus van Papenbroeck (1673-1743)	2,5	23
Collectie Jacobus Perizonius (1651-1715)	7	134
Collectie Nico Rost (1896-1967).	10	
Collectie David Ruhnkenius (1723-1798)	3	112
Collectie Josephus Justus Scaliger (1540-1609)	4	85
Collectie Cornelis Hendrik van Schooneveld (1921-2003)	25	
Collectie A.W. Sijthoff Uitgeversmaatschappij N.V.	52	
Collectie Isaac Vossius (1618-1689)	44	729
Collectie Bonaventura Vulcanius (1538-1614)	7	52
Collectie Daniel Albert Wyttenbach (1746-1820)	2	75
Collecties nog niet toegankelijk (i.v.m. privacy, schonen, beschrijven)	100	

<i>Reproducties</i>		
microfilms van Leidse handschriften		3000
microfilms van niet-Leidse handschriften		1700
vlakfilms van Leidse handschriften		2000
dia's van Leidse handschriften		3500
foto's uit Leidse en niet-Leidse handschriften (FACS UB)	8	
foto's uit Leidse en niet-Leidse handschriften (FACS LTK)	1	
foto's van Leidse handschriften (systeem-Claudine + IIMM/BPL)	3	

Afbakening met andere domeincollecties Universiteit Leiden

Er zijn relaties met een aantal domeinen van de bijzondere collecties:

- *Oude drukken en bijzondere uitgaven*: Diverse herkomstcollecties bestaan uit een component handschriften (die bij elkaar zijn gebleven) en een component drukken (die verspreid zijn geraakt over vele kasten van het gesloten magazijn). Ook zijn er convoluten met handschriften en gedrukte werken. Een ander raakvlak betreft de zogenaamde libri annotati: gedrukte werken met handgeschreven aantekeningen; deze worden gerekend tot het hier besproken domein.
- *Oosterse collecties*: Handschriften en drukken in niet-westers schrift (zoals bijvoorbeeld van de collectie Scaliger) behoren in principe tot het domein Oosterse collecties. Er zijn echter diverse handschriften en archivalia die zowel westers als niet-westers schrift bevatten.
- *Foto's en fotografica*: Hoewel dat naar de aard van het materiaal tot het domein *Foto's en fotografica* behoren, komt in sommige archieven, bijvoorbeeld het archief van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde dat negentiende-eeuwse fotoportretten van haar leden bevat, fotografisch materiaal voor.
- *Prenten en tekeningen*: Het archief van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde bevat negentiende-eeuwse gedrukte portretten van haar leden. Verder bevat het domein een deelcollectie anatomische tekeningen afkomstig van de Faculteit der Geneeskunde, en ca. 50 nummers, o.a. alba amicorum met tekeningen.
- *Kaarten en atlassen*: In sommige handschriften komen kaarten en kaartboeken voor.

Hoewel daarvan geen volledig overzicht bestaat is bekend dat zich elders in de Universiteit Leiden handschriften, archieven en brieven bevinden. Het verdient aanbeveling om dit materiaal op enigerlei wijze in verband te brengen met het hier besproken domein. In het bijzonder geldt dit voor wetenschapsarchieven, papieren van hoogleraren e.d. berustend in faculteiten en instituten.

Relaties tot externe bibliotheken/collecties

Het domein heeft relaties met verwante domeinen in Nederlandse wetenschappelijke bibliotheken, met name de Universiteitsbibliotheek Amsterdam en de Koninklijke Bibliotheek.³⁷

³⁷ Zie voor de positie van het Leidse domein in nationale context geschreven ten behoeve van de informatieuitwisseling binnen de LIBER Manuscript Librarians Group: A.T. Bouwman, *National Backgrounds*: <http://liber-manuscripts.kb.nl/backgrounds/index.html> - Netherlands.

Binnen UKB-verband is er nader overleg tussen Nederlandse handschriftenconservatoren, tijdens welke informatie wordt uitgewisseld en beheerstaken waar mogelijk en gewenst worden afgestemd. Belangrijke gemeenschappelijke ontsluitingsprojecten:

- Catalogus Epistularum Neerlandicarum (CEN)
- Medieval Manuscripts in Dutch Collections (MMDC) (www.mmdc.nl).

Algemene relatie met onderwijs en onderzoek

De gebruikers van handschriften, archieven en brieven zijn vooral de historisch georiënteerde onderzoekers en studenten: ‘gewone’ historici, literatuurhistorici, taalhistorici, kunsthistorici, wetenschapshistorici. Men vindt ze vooral in de faculteit der Letteren, Godsdienstwetenschappen, Wijsbegeerte en, wat minder, in (wetenschaps)historisch geïnteresseerde onderdelen van de faculteiten der Geneeskunde, Wiskunde en Natuurwetenschappen, en Rechtsgeleerdheid.

Doelgroepen buiten Universiteit Leiden en (inter)nationaal belang

Het domein heeft een grote nationaal en internationaal belang. Naar schatting betreft de helft van het gebruik van de handschriftencollectie onderzoekers van buiten de Universiteit Leiden. Ongeveer de helft daarvan is afkomstig uit het buitenland.

Zwaartepunten

Belangrijke zwaartepunten binnen het geheel van de collecties zijn:

- *Middeleeuwse handschriften*: met ongeveer 1800 banden en enkele honderden fragmenten de grootste collectie in Nederland:
  - Latijnse handschriften, o.m. Codices Vossiani Latini en een gedeelte van de Codices Bibliothecae Publicae Latini (BPL). De Univeristeitsbibliotheek Leiden is een van de tien bibliotheken ter wereld met meer dan honderd handschriften uit de negende eeuw.
  - Griekse handschriften: de Codices Bibliothecae Publicae Graeci (BPG), Codices Vossiani Graeci, daarnaast o.m. gedeelten van de Codices Perizoniani, Scaligerani, Vulcaniani.
  - Middelnederlandse handschriften, vooral in collecties LTK en BPL. Wordt gebruikt in samenhang met de collectie Bibliotheca Neerlandica Manuscripta, die informatie bevat over Middelnederlandse handschriften waar ook ter wereld bewaard.
- *Particuliere archieven en correspondenties van Leidse geleerden* sinds het einde van de 16e eeuw; daarin bevinden zich naar schatting 500.000 brieven.
- *Archieven van de Universiteit Leiden vanaf 1575*: van groot belang voor het onderzoek naar de geschiedenis van de wetenschapsbeoefening, universitair onderwijs (zie ook collegedictaten) en academische collectievorming
- *Leidse collegedictaten* (ruim 850)
- *Alba amicorum* (ca. 100 meest van Leidse geleerden en studenten)
- *Manuscripten betreffende 18e- en 19e-eeuwse Nederlandse letterkunde en vaderlandse geschiedenis*
- *Uitgeversarchieven* (o.a. de archieven van A.C. Kruseman, De Erven F. Bohn en A.W. Sijthoff en de papieren van prof. C.H. van Schooneveld en prof. W. Winter uit het archief van uitgeverij Mouton)

Fysieke staat

Sinds de verhuizing van de collectie in 1983 naar de geklimatiseerde kluizen zijn verschillende conserverings- (herverpakking) en restauratiewerkzaamheden verricht. Dit is deels gebeurd in de vorm van projecten binnen het landelijke Metamorfoze-programma, zoals

de conservering en microverfilming van de collecties De Gids, Tideman, Kruseman, Sijthoff, Bohn en Beets. Ook de Huygenscollectie is geconserveerd met overheidssteun. Belangrijke aandachtspunten, naast wat reeds vermeld wordt in Deel I - § 3.2.1., op dit moment zijn:

- Het oude universiteitsarchief (ASF, AC1)
- Correspondentie Sijthoff
- Archief MNL
- Bibliotheekarchief, nummers binnen BPL en LTK.
- Archives Wallonnes
- Fragmenten
- Hangmappensysteem voor brieven
- Archief Justus Lipsius

Gebruik (uitlening, inzage, beperking, intensiteit)

Bepaalde onderdelen van de collectie worden bijzonder intensief gebruikt hetgeen het wenselijk maakt deze in digitale vorm beschikbaar te stellen. Daarbij kan in de eerste plaats gedacht worden aan de inschrijvingsregisters van de Universiteit Leiden, maar mogelijk ook aan een 40-tal 'tophandschriften'.

Ontsluiting

De handschriften, archieven en brieven zijn voor een deel elektronisch ontsloten. Een groot deel van dit omvangrijke domein is (nog) alleen toegankelijk via kaartenbakken en gedrukte catalogi. De elektronische ontsluiting is als volgt:

- *Bijzondere Collecties Digitaal*: ca. 10.000 itembeschrijvingen en ca. 50 collectiebeschrijvingen (deels voorzien van een inventaris)
- *Algemene catalogus*: ca. 86.000 beschrijvingen die ca. 300.000 Leidse brieven beschrijven (van de naar schatting 500.000); deze zijn tevens toegankelijk via de landelijke database CEN.
- MMDC: ca. 1.200 middeleeuwse handschriften.

In de komende jaren zullen de gegevens uit de gedrukte catalogi en kaartenbakken elektronisch worden ontsloten en zullen collectiebeschrijvingen voor alle collecties in dit domein worden gemaakt. Ook de documentatie over de handschriften – thans nog een kaartsysteem – zou in samenhang met beschrijvingen van handschriften en collecties via internet beschikbaar moeten zijn. Bovendien zullen van een groot aantal collecties digitale afbeeldingen worden opgenomen in bijzondere Collecties Digitaal.

Collectievormingsprofiel

Actuele relaties met onderwijs en onderzoek

Onderwijs: Met name voor de middeleeuwse handschriften is veel belangstelling vanuit het onderwijs. Regelmatig verzorgt de conservator demonstratiecolleges voor studentengroepen uit Leiden (klassieke talen, Nederlands, Duits, Engels en geschiedenis), Utrecht (studenten medieval studies), Amsterdam (studenten Nederlands, codicologie, klassieke talen) en elders. Tevens ondersteunt en begeleidt hij dergelijke demonstratiecolleges die door docenten zelf verzorgd worden, waarbij de Scaligerhoogleraar een gewaardeerde rol speelt. In de meeste gevallen gaat het hier om colleges klassieke letterkunde, historische letterkunde of geschiedenis, die worden besloten met een presentatie van historische bronnen. Er wordt ook door studenten zelfstandig gewerkt met handschriften. Sinds 2002 gaf de conservator Westerse handschriften een doctoraalcollege *Inleiding in de handschriftenkunde*, als onderdeel van de opleiding boekgeschiedenis, sinds 2004 een keuzecollege *The*

Manuscript Book in the West in de Engelstalige master Book and Digital Media Studies (BDMS). Ook de moderne handschriften worden gebruikt in colleges van BDMS en moderne en klassieke talen, met name op het gebied van de geschiedenis van boekhandel en uitgeverij en historische letterkunde. Hier spelen de uitgeversarchieven Bohn en Sijthoff en de brievencollecties van de UB Leiden (incl. die van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde) een belangrijke rol.

Onderzoek: Talrijke onderzoekers uit binnen en buitenland maken gebruik van de Leidse handschriften, archieven en brieven. Welsprekend is het grote aantal publicaties over de Leidse handschriftencollectie dat inmiddels is verschenen. In zijn algemeenheid kan wel gezegd worden dat het onderzoeksgebruik van de stukken uit dit domein minder Leids en meer landelijk en internationaal is dan het onderwijsgebruik.

Aankoop en aankoopmethodiek

Handschriften, archieven en brieven worden verworven door middel van: Aankoop op veilingen en bij antiquariaten, minder vaak onderhands bij particulieren. schenking, bruikleen en deponering (zie 2e).

Selectiecriteria

Selectie naar *vorm*: Enerzijds probeert deze domeincollectie een zo breed mogelijk historisch en geografisch overzicht te geven van de schrijftradities binnen de Westerse wereld, zowel van de periode waarin het schrift het belangrijkste communicatiemedium is (tot ca. 1450) als van de latere periode die meer en meer gedomineerd wordt door de boekdrukkunst, een tijd waarin het schrijven van teksten zich vooral beperkt tot de individuele dimensie (persoonlijke aantekeningen, correspondentie). Het accent ligt hier meer op de communicatievorm en zijn manifestaties in ruimte en tijd. De collectie streeft naar een representativiteit (in de breedte), ten behoeve van het onderwijs.

Selectie naar *inhoud*: Anderzijds ligt het inhoudelijke zwaartepunt van de collectie op de geschiedenis van de wetenschapsbeoefening in de Westerse wereld, in het bijzonder op de wetenschapsbeoefening in Nederland en natuurlijk vooral aan de Leidse Universiteit. Een ander acquisitiethema — dat al ruim honderddertig jaar in Leiden een grotere rol speelt dan bij andere universiteitsbibliotheken — is ‘Nederland’ in zijn historische en geografische dimensies. Dit houdt niet alleen verband met het feit dat de vaderlandse geschiedenis en de neerlandistiek altijd prominent vertegenwoordigd zijn geweest aan de Leidse Universiteit maar ook en vooral met de aanwezigheid van de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, sinds 1876 als langdurig bruikleen in de UBL (zie ook Deel II § 1.2.17).

Beschikbare middelen in 2007

In 2007 bedroeg het reguliere budget voor Westerse handschriften en archieven samen € 14.000 (incl. handbibliotheek).

Aanwas anders dan door koop

Een groot deel van aanwinsten komen niet binnen via aankoop maar dankzij schenkingen en bruiklenen door particulieren die zich verwant voelen met de Universiteit Leiden, omdat ze er gestudeerd of gewerkt hebben (wetenschappelijke papieren, correspondentie etc.), door leden van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde omdat hun bibliotheek hier als permanent bruikleen berust.

Een andere vorm van aanwas betreft de archiefbescheiden die hier worden gedeponerd, omdat de UB functioneert als centrale archiefbewaarplaats voor de statische archieven (zie: Regeling Archiefbeheer <http://www.dia.leidenuniv.nl/index.php3?c=27>). Het betreft hier

zowel de statische archieven vanuit de Universiteit Leiden, als die vanuit het Bestuur en de commissie van MNL (omdat het archief van MNL ook op de UB berust), en vanuit de Waalse Kerken (omdat de Bibliothèque Wallonne hier berust, waartoe ook de statische archieven van de Waalse Kerken behoren).

Deselectie

Het domein handschriften en archieven bestaat geheel uit unica. Deze unica maken vaak deel uit van een groter geheel, bijvoorbeeld bedrijfs- of persoonsarchieven. Bovendien bevat het domein een aantal categorieën van collecties en archieven die in de UB worden beheerd, maar die geen eigendom van de UB zijn. Derhalve kan bij deze collecties geen sprake zijn van deselectie. Deze categorieën zijn:

- Universiteitsarchieven. Deze statische archieven vallen onder de archiefwet 1995 en horen formeel thuis in het Nationaal Archief. Om historische redenen zijn ze vanaf het begin van de twintigste eeuw in de Universiteitsbibliotheek gedeponereerd. Er is in Leiden een breed gedragen wens om de archieven in de nabijheid van de Leidse bijzondere collecties te kunnen raadplegen vanwege de verwantschap en verwevenheid van de informatie die erin besloten is. Ook binnen de Universiteitsbibliotheek zelf leeft het besef dat deze historische archieven en de bijzondere collecties elkaar versterken, en dat de archieven een extra mogelijkheid zijn om gebruikers te trekken. Het Nationaal Archief wil in het algemeen wel archieven dicht bij haar gebruikers plaatsen, zolang/zodra aan een aantal min of meer technische voorwaarden is voldaan (van de archiefinspectie, inclusief een nog af te sluiten 'bruikleenovereenkomst' tussen Nationaal Archief en Universiteit Leiden).
- Archief van de Maatschappij. Berust hier krachtens de bruikleenovereenkomst van 1876 (zie de Wet, bijlage 1) en de bepalingen in de Wet van de Maatschappij d.d. 24.5.2003, artikel 29 en 31.
- Waalse archieven in de Bibliothèque Wallonne, hier berustend volgen de Overeenkomst van Bewaarneming, juli 1998. Deze collectie heeft een sterk Leidse accent (berust al meer dan twee eeuwen in Leiden) en grote verwevenheid met de faculteit der godgeleerdheid, op wiens aandringen de collectie in 1998 in de UB Leiden is gedeponereerd.
- In de collectie Bibliotheca Publica Latina (handschriften in Latijns schrift van de UB Leiden) bevinden zich incidenteel stukken die geen eigendom zijn van de Universiteit Leiden, maar in bruikleen zijn gegeven dan wel zijn gelegateerd onder voorwaarden. Deze stukken hangen inhoudelijk sterk samen met de overige stukken in BPL.